

30.5.2018

EOAK/1299/2018

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Pasi Pölönen

Esittelijä: Esittelijä Virve Toivonen

EDUNVALVOJAN MÄÄRÄÄMINEN LAPSELLE ESITUTKINTAA VARTEN

1 KANTELU

Arvostelite kantelussanne sitä, ettei lapsenne asioista vastaava sosiaalityöntekijä ollut hakenut lapsellenne edunvalvojaa poliisikuulustelua varten, vaikka vanhemmat olivat sitä vaatineet. Ette myöskään saaneet vaimonne kanssa tietoa lapsenne kuulustelupäivästä, jotta olisitte voineet hankkia hänelle lakimiehen. Kuulustelun pitämisestä ilmoitettiin teille vasta viikko sen toimittamisen jälkeen.

2 SELVITYS

Kantelun johdosta hankittiin Siun Soten ja Itä-Suomen poliisin selvitys.

Minulla on tämän asian käsittelyssä ollut lisäksi käytettävissäni asiaan liittyvän, aikaisemmin tekemänne ja jo ratkaistun kantelun (158/2018) yhteydessä saatu selvitys.

3 RATKAISU

Käsitykseni mukaan Siun Soten tai Itä-Suomen poliisin menettely ei ole ollut virheellistä tai lainvastaista.

Totean kuitenkin, että asiassa olisi voitu menetellä toisinkin. Mielestäni erityisesti perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta olisi ollut perusteltua, että Itä-Suomen poliisissa olisi menetelty kohdassa 3.3.2 kuvatulla tavalla.

3.1 Asian tausta

Lääkäri teki poliisille rikosilmoituksen 28.9.2017. Hän oli tutkinut tuolloin 11-vuotiaan lapsenne vammoja, jotka lapsi oli kertonut Teidän tekemiksenne. Rikosnimikkeenä oli pahoinpitely ja rikoksesta epäillyiksi oli ilmoitettu molemmat vanhemmat.

Lapsen ensimmäinen kuulustelu pidettiin 13.11.2017 ja toinen kuulustelu 22.2.2018. Jälkimmäisessä kuulustelussa lapsenne muutti kertomustaan ja asiassa on sittemmin tehty esitutinnan rajoitusesitys syyttäjälle. Päätöstä asiassa ei ole vielä annettu.

3.2 Soveltuva lainsäädäntö

Lastensuojelulain 22 §:n mukaan lapselle tulee lastensuojeluasiassa määrätä edunvalvoja käyttämään huoltajan sijasta lapsen puhevaltaa, jos:

- 1) on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa; ja
- 2) edunvalvojan määrääminen on tarpeen asian selvittämiseksi tai muutoin lapsen edun turvaamiseksi.

Hakemuksen edunvalvojan määräämiseksi voi tehdä maistraatti, sosiaalihuollosta vastaava toimielin tai huoltaja.

Lastensuojelulain 24 §:n mukaan lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava lapsen edun toteutumista ja avustettava virkansa puolesta lasta tai nuorta puhevallan käytössä sekä tarvittaessa ohjattava lapsi tai nuori oikeusavun piiriin taikka huolehdittava siitä, että lapselle haetaan 22 §:ssä tarkoitetuissa tilanteissa edunvalvojaa.

YK:n lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 59–60/1991) 3 artiklan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuimen, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Velvoite koskee myös poliisia.

Esitutkintalain 4 luvun 7 §:n mukaan alle 18-vuotiasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla.

Esitutkintalain 4 luvun 8 §:n mukaan tuomioistuimen on määrättävä alle 18-vuotiaalle asianosaiselle esitutkintaa varten edunvalvoja, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa asianosaisen etua asiassa ja jos edunvalvojan määrääminen ei ole selvästi tarpeetonta. Tutkinnanjohtajan on tarvittaessa tehtävä tuomioistuimelle hakemus edunvalvojan määräämisestä. Hakemuksen voi tehdä myös syyttäjä, holhousviranomaisena toimiva maistraatti tai sosiaaliviranomainen.

Esitutkintalain 7 luvun 14 §:n mukaan, jos kuulusteltava on alle 15-vuotias, hänen huoltajallaan, edunvalvojallaan tai muulla laillisella edustajallaan on oikeus olla läsnä kuulustelussa. Tutkija voi kieltää laillisen edustajan läsnäolon kuulustelussa, jos tätä epäillään tutkittavana olevasta rikoksesta tai jos läsnäolon voidaan muuten olettaa vaikeuttavan rikoksen selvittämistä.

Esitutkintalain 7 luvun 15 §:n mukaan kuulustelusta on etukäteen ilmoitettava 14 §:n 1 ja 2 momentissa tarkoitetuille läsnäoloon oikeutetuille vajaanlaisen laillisille edustajille ja ainakin yhdelle heistä on varattava tilaisuus olla läsnä kuulustelussa.

Ilmoitusvelvollisuudesta ja tilaisuuden varaamisesta läsnäoloon voidaan poiketa vain, jos laillista edustajaa ei kyetä tavoittamaan tai jos ilmoittaminen ja tilaisuuden varaaminen eivät ole rikostutkinnallisista syistä mahdollisia ja jos epäiltyä on rikoksen tai rikollisen teon selvittämiseksi viipymättä kuulusteltava.

Kuulustelusta ja kuulustelukertomuksen sisällöstä on 2 momentissa tarkoitettussa tapauksessa mahdollisimman pian ilmoitettava kuulusteltavan lailliselle edustajalle.

3.3 Edunvalvojan määrääminen

3.3.1 Saatu selvitys

Siun Soten antaman selvityksen mukaan lastensuojelusta on 19.2.2018 haettu lapsellenne edunvalvojaa lastensuojeluasian käsittelyä varten. Käräjäoikeus on määrännyt edunvalvojan 16.3.2018. Edunvalvoja on ollut koulutukseltaan asianajaja.

Itä-Suomen poliisilaitoksen selvityksen mukaan tutkinnanjohtaja on hakenut ja lapsellenne on määrätty edunvalvoja esitutkintaa varten ensimmäisen kuulustelun (13.11.2018) jälkeen. Edunvalvoja on ollut koulutukseltaan asianajaja. Ensimmäiseen kuulusteluun edunvalvojaa ei haettu, koska sitä varten olisi tullut hankkia vanhempien suostumukset. Jos ne olisi pyydetty ennen lapsen kuulustelua, vanhemmat olisivat tulleet tietoisiksi heihin kohdistuneista rikos-epäilyistä ja heillä olisi ollut mahdollisuus vaikuttaa lapsen esitutkintakertomukseen. Itä-Suomen poliisilaitoksen mukaan näin toimien on suojattu lapsen oikeuksia rikosprosessissa, koska hänen näkemyksensä asiasta on saatu mahdollisimman luotettavasti selvitettyä.

Lapsenne oli molempien kuulustelujen aikaan kiireellisesti sijoitettuna, joten kuulustelusta ilmoitettiin lastensuojeluun. Itä-Suomen hallinto-oikeus on 25.4.2018 tehnyt päätöksen huostaanotosta. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä oli mukana molemmissa kuulusteluisa. Jälkimmäisessä kuulustelussa (22.2.2018) olivat läsnä myös käräjäoikeuden lapsellenne esitutkintaa varten määräämä edunvalvoja sekä oma avustajanne.

3.3.2 Arviointi

Alaikäisen edunvalvojina toimivat pääsääntöisesti huoltajat. Edunvalvojan keskeisiä tehtäviä eri viranomais- ja tuomioistuinprosesseissa on käyttää puhevaltaa vajaavaltaisen puolesta. Puhevallan käyttöön kytkeytyy merkittäviä oikeusturvan takeita, kuten oikeus laittaa asia vireille, saada valituskelpoinen päätös ja oikeus hakea päätöksestä muutosta. Puhevallan käytön ohella edunvalvojan toinen tärkeä tehtävä on varmistaa, että vajaavaltaisen, tässä tapauksessa lapsen, näkemykset ja oikeudet otetaan huomioon ja että asiassa muutoinkin menetellään lapsen edun mukaisesti.

Lähtökohtaisesti huoltaja edustaa lasta ja käyttää tämän puolesta puhevaltaa myös esitutkinnassa ja lastensuojelussa. Huostaanotto tai kiireellinen sijoitus ei vaikuta huoltajan oikeuteen käyttää lapsen puolesta puhevaltaa. Lastensuojeluasioissa 12 vuotta täyttäneellä lapsella on huoltajansa rinnalla itsenäinen puhevalta. Esitutkinnassa vastaava oikeus on 15 vuotta täyttäneellä lapsella.

Huoltajan ja lapsen välille saattaa kuitenkin syntyä sen kaltainen eturistiriitatilanne, ettei huoltajan voida enää katsoa puolueettomasti kykenevän valvomaan lapsensa etua asiassa. Tällöin lapselle voidaan hakea edunvalvojaa edellä kohdassa 3.2 kuvatuin tavoin sekä lastensuojelulain että esitutkintalain perusteella. Huoltajana oleva vanhempi ei esimerkiksi voi lähtökohtaisesti edustaa lastaan rikosasiassa, jossa hän itse tai hänen puolisonsa on lapsen vastapuolella asiassa. Tilanne on tämä esimerkiksi silloin kun huoltajaa epäillään lapseensa kohdistuneesta rikoksesta. Näissä tilanteissa lapselle määrätään usein edunvalvoja myös lastensuojelussa. Eturistiriitatilanne voi syntyä myös muista syistä, esimerkiksi vanhemman sairauden johdosta.

Esitutkintaa varten edunvalvojan hakee lähtökohtaisesti tutkinnanjohtaja, mutta myös sosiaaliviranomaisella on oikeus hakemuksen tekemiseen. Lastensuojelulain perusteella haettavaa edunvalvojaa voi hakea myös huoltaja itse. Kukin edunvalvojan hakemiseen oikeutettu viranomais-omainen, samoin kuin edunvalvojan määräävä tuomioistuin, harkitsee itsenäisesti, täyttyvätkö edunvalvojan määräämisen edellytykset.

Lapsenne tapauksessa on ollut vireillä sekä lastensuojeluprosessi että esitutkinta. Niissä molemmissa toimivaltainen viranomais-omainen on arvioinut, että edunvalvojan määräämisen edellytykset täyttyvät ja lapselle on haettu ja määrätty edunvalvoja molempiin menettelyihin. Minulla ei ole tältä osin aihetta epäillä sosiaalitoimen tai esitutkintaviranomaisen virheellistä menettelyä. Korostan kuitenkin tässä yhteydessä yleisellä tasolla lastensuojelu- ja esitutkintaviranomaisten välisen riittävän ja varhaisen yhteistyön tärkeyttä. Edunvalvojan rooli on osin erilainen lastensuojelu- ja rikosprosessissa, ja siksi erillisten edunvalvojien määrääminen voi olla perusteltua. Lapsen näkökulmasta kahden edunvalvojan malli voi kuitenkin olla raskas. Jo valmiiksi haasteellisessa tilanteessa (kiireellinen sijoitus ja esitutkinta) lapsen tulisi tutustua ja luoda luottamuksellinen suhde kahteen uuteen aikuiseen. Toimivalla ja riittävän varhaisella viranomaisten välisellä yhteistyöllä edunvalvonnan tarve voitaisiin selvittää etupainotteisesti molempien prosessien osalta ja mahdollisesti löytää sopiva henkilö edustamaan lasta niissä molemmissa.

Asiassa oli vielä kyse edunvalvojan määräämisen ajankohdasta. Tutkinnanjohtaja perusteli edunvalvojan määräämistä vasta ensimmäisen kuulustelun jälkeen tutkinnallisilla syillä (vaikuttaminen lapsen kertomukseen). Totean tältä osin, etteivät esitutkintalaki tai sen esityöt tunnis-

ta tutkinnallisia syitä perusteena viivyttää edunvalvojan hakemista silloin, kun edunvalvojan määräämistä koskevat edellytykset täytyvät. Käytössäni olleesta selvityksestä käy lisäksi ilmi, että vanhemmat ovat asian vireille tulosta lähtien olleet tietoisia heihin kohdistuneesta rikosepäilystä.

Jos asiassa oli olemassa kuvatuunlaisia, asian selvittämisen vaikeuttamista koskevia perusteita, soveltuisi tilanteeseen näkemykseni mukaan holhoustoimilain 79 §. Sen perusteella tuomioistuimien voi antaa väliaikaisen edunvalvomääräyksen lasta ja huoltajia kuulematta, jos asiaa ei voida viivyttää. Kuten oikeuskirjallisuudessa on todettu, pykälään tulisi turvautua vain silloin, kun päämiehen etu eli suojaaminen sitä välttämättä vaatii eikä pykälää tule käyttää huoltajien kuulemisen sivuuttamistarkoituksessa (Välimäki Pertti: Holhoustoimen pääpiirteet 2009, s. 148).

Esitutkintalain 4 luvun 8 §:ää koskevan hallituksen esityksen (HE 222/2010 vp s. 196) mukaan alaikäisen muulla laillisella edustajalla viitataan tilanteisiin, joissa lapsen huolto on järjestetty lastensuojelulain 45 §:ssä tarkoitettulla tavalla eli kun lapsi huostaanotettu tai kiireellisesti sijoitettu. Esitöiden valossa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä voi siten olla lapsen muu laillinen edustaja, joka valvoo lapsen etua asiassa. Lapsenne asioista vastaava sosiaalityöntekijä on ollut läsnä ensimmäisessä kuulustelussa. Hän on toiminut virkavastuulla ja hänen tehtäviinsä on lastensuojelulain 24 §:n nojalla kuulunut valvoa lapsen edun toteutumista. Näkemykseni mukaan tältä osin lapsen asema ja oikeudet ovat ensimmäisessä kuulustelussa tulleet turvatuiksi.

Edunvalvoja määrätään kuitenkin paitsi valvomaan lapsen etua asiassa, myös käyttämään huoltajan puolesta lapsen puhevaltaa. Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä ei ole oikeutta käyttää lapsen puolesta tämän puhevaltaa. Tätä tehtävää varten lapselle on määrättävä edunvalvoja. Rikosprosessissa edunvalvojan puhevallan käyttöön kuuluvia tehtäviä ovat erityisesti mahdollisten korvausvaatimusten esittäminen ja ajaminen sekä muutoksen hakeminen tuomioistuinkäsittelyn jälkeen. Nämä toimet ovat olleet mahdollisia vielä ensimmäisen kuulustelun jälkeenkin eikä asiassa ole näkemykseni mukaan tältä osin tapahtunut oikeudenmenetyksiä viivytyksen johdosta.

Korostan kuitenkin, että edunvalvojan tarve on arvioitava lapsen näkökulmasta. Esitutkinta on lapselle monin tavoin haastava tilanne. Jo esitutkinta itsessään on lapselle usein koetteleva ja mahdollisesti ahdistavakin tilanne. Tilanteen kuormittavuutta lisää se, että huoltaja on epäiltynä lapseen kohdistuvasta rikoksesta. Siksi sekä oikeusturvasyyt että lapsen hyvinvointi vaativat, että edunvalvojan tarve arvioidaan heti asian vireille tulon jälkeen ja että hakumenettely käynnistetään tarvittaessa välittömästi. Edunvalvojan määrääminen voi viedä aikaa ja tällöin ollaan tilanteessa, jossa lasta ei edusta esitutkinnassa käytännössä kukaan.

Ottaen huomioon, että vanhemmat olivat tietoisia heihin kohdistuvasta rikosepäilystä heti asian tultua vireille, olisi ollut perusteltua, että poliisi olisi välittömästi käynnistänyt prosessin edunvalvojan määräämiseksi. Myös rikoksesta epäillyn näkökulma puoltaa näkemykseni mukaan nyt kyseessä olevassa tilanteessa edunvalvojan hakemista mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Lastensuojelussa vanhemmat ovat usein erimielisiä sosiaalitoimen kanssa siitä, mitä asiassa on tapahtunut ja mikä olisi lapsen edun mukainen tapa toimia tilanteessa. Vanhempien luottamus lastensuojelun viranomaisiin, kuten lapsen asioista vastaavaan sosiaalityöntekijään, voi tällöin olla vähäinen. Jos sosiaalityöntekijä edustaa lasta esitutkinnassa, vanhemman luottamus myös poliisin toimintaan voi vaarantua. Puolueettomuus on kuitenkin esitutkinnan, kuten koko rikosprosessin, keskeisiä periaatteita. Menettelyn on oltava puolueetonta ja sen on myös ulospäin näytettävä puolueettomalta.

Kiinnitän Itä-Suomen poliisin huomiota edellä edunvalvojan määräämisestä sanottuun.

3.4 Kuulustelusta ilmoittaminen

Kerroitte, että ette saaneet tietoa lapsenne ensimmäisestä kuulustelusta ja että Teille ilmoitettiin siitä vasta viikko kuulustelun jälkeen.

Itä-Suomen poliisin selvityksen mukaan vanhemmille ei ole ilmoitettu kuulustelusta esitutkintalain 7 luvun 15 §:n nojalla tutkinnallisista syistä ja vanhempien läsnäolo kuulustelussa on evätty esitutkintalain 7 luvun 14 §:n 3 momentin perusteella, koska vanhemmat olivat asiassa rikoksesta epäiltyinä.

Arvioin asiaa seuraavasti.

Lapsenne huoltajina Teillä ja vaimollanne on lähtökohtaisesti oikeus olla läsnä lapsenne kuulustelussa. Koska teitä on epäilty lapseenne kohdistuneesta pahoinpitelystä, tutkija on voinut esitutkintalain 7 luvun 14 §:n 3 momentin perusteella kieltää läsnäolonne. Asiassa ei ole tältä osin aihetta epäillä poliisin lainvastaista tai virheellistä menettelyä.

Lähtökohtaisesti molemmille huoltajille on ilmoitettava lapsen kuulustelusta. Tästä voidaan esitutkintalain mukaan poiketa, jos ilmoittaminen ei ole rikostutkinnallisista syistä mahdollista ja jos epäiltyä on rikoksen tai rikollisen teon selvittämiseksi viipymättä kuulusteltava. Ilmoitusvelvollisuus on selkeä pääsääntö ja lainkohtaa koskevan hallituksen esityksen mukaan (HE 222/2010 vp, s. 224) ilmoitusvelvollisuudesta poikkeamista tulee arvioida erityisen tiukasti tilanteissa, joissa lapsi on rikoksesta epäilty. Lastanne on kuulusteltu asianomistajana ja rikoksesta epäiltynä ovat olleet lapsen huoltajat. Tässä tilanteessa ilmoitusvelvollisuudesta on poikettu tutkinnallisiin syihin vedoten (vaikuttaminen lapsen kertomukseen).

Oikeusasiamies ei voi puuttua viranomaiseen toimintaan, jollei asiassa ole toimittu vastoin lakia tai viranomaiselle laissa säädetty harkintavalta ylittäen. Esitetyn selvityksen valossa minulla ei ole syytä epäillä, että poliisi olisi näin toiminut. Kuulustelusta on lisäksi ilmoitettu kiireellisesti sijoitetun lapsenne vastuusosiaalityöntekijälle ja hän on ollut läsnä lapsenne molemmissa kuulusteluissa. Lapsen tilanne on toisin sanoen ollut turvattu siltä osin, että lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on oman toimivaltansa puitteissa valvonut lapsen etua kuulustelussa. Kuulustelusta on myös ilmoitettu Teille viimeistään viikko sen suorittamisen jälkeen.

Korostan vielä lopuksi, että lapsen asema eri viranomais- ja tuomioistuinprosesseissa on lähtökohtaisesti aina aikuista heikompi. Lapsi tarvitsee aikuisen apua saadakseen oikeutensa toteutettua. Huoltaja on ensisijainen lapsen edustaja myös esitutkinnassa. Tilanteissa, joissa lapsen ja vanhempien välillä on tai saattaa ilmetä eturistiriita, lapsen tilanne on kuitenkin turvattava joko edunvalvojalla tai lainopillisella avustajalla. Tätä edellyttävät muun muassa Euroopan neuvoston lapsiystävällisen oikeudenkäytön suuntaviivat (s. 77), joita sovelletaan myös esitutkintaan. Myös YK:n lapsen oikeuksien sopimusta valvova lapsen oikeuksien komitea on useassa yhteydessä korostanut puolueettoman edustajan tärkeyttä eturistiriitatilanteissa (ks. esim. Yleiskommentti No 12, kohdat 35-37). Asiaa käsitellään myös Poliisiammattikorkeakoulun käsikirjassa (Tuominen, Mia: Lapsen edunvalvonta esitutkinnan näkökulmasta, 2014). Lapsella voi olla myös sekä edunvalvoja että lainopillinen avustaja. Keskeistä on, että tämä henkilö edustaa prosessissa yksinomaan lasta ja tämän etua ja intressejä.

4 TOIMENPITEET

Kiinnitän Itä-Suomen poliisin huomiota edellä kohdassa 3.3.2 edunvalvojan määräämisestä sanottuun. Tässä tarkoituksessa lähetän heille jäljennöksen tästä päätöksestä.